

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 133 2012

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Torsten Petterson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Otto Fischer (uppsatser) och Jerry Määttä (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Magnus Bergvalls Stiftelse och Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2013 och för recensioner 1 september 2013. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Uppsatsförfattarna erhåller digitalt underlag för särtryck i form av en pdf-fil.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förordande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978-91-87666-32-4

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2013

gar in i fantasylandets väldiga och varierade innandöme, där mycket återstår att upptäcka.

Svante Lovén

Ingrid Elam, *Jag. En fiktion*. Albert Bonniers förlag, Stockholm 2012.

Ingrid Elams *Jag. En fiktion* för omedelbart tankarna till bokserien Bonnier Essä, som lades ned 2003, efter åtta år och tjugosex utgivna titlar. Med ett personligt anslag à la essägenrens fader Michel de Montaigne, kombinerat med inte sällan experimentella infallsvinklar, försökte man här säga någonting nytt om konsten, kulturen, musiken, teatern och litteraturen, allt avhandlat i volymer om knappt ett par hundra sidor. Såväl formgivning som formatet vittnar om *Jag. En fiktions* släktskap med denna bokserie – låt vara att den experimentella dimensionen inte är lika framträdande – och i baksidestexten genrebestäms boken också som just en essä.

Jag. En fiktions aktualitet går inte heller att ta miste på. Utgångspunkten är vår jagcenterade och jagfixerade tid, och den fråga som inledningsvis reses kretsar kring hur vi egentligen hamnat här. Elam själv antyder redan på första sidan att det beror på en tilltagande individualism, att "något gått förlorat, ett centralperspektiv, ett kollektivt sammanhang, eller en världsbild" (s. 7). Detta är en tes som aldrig riktigt utvecklas eller fördjupas, men den går i linje med de tankar som på 1970-talet artikulerades av exempelvis Richard Sennett i *The Fall of Public Man* (1977), och som man idag kan finna hos bland andra Zygmunt Bauman i *Consuming Life* (2007).

Men Elams anspråk är inte heller att som dessa sociologer säga något om de stora kulturella och samhällsliga förändringarna, även om det alltså är just dessa förändringar som utgör den underliggande premissen för undersökningen. Som den litteraturvetare hon i grunden är håller hon sig strikt inom litteraturens domäner, för att med ett slags genealogisk metod gräva där vi står. Det är endast genom att titta i backspegeln vi kan förstå nuet. "Jaget är inget nytt fenomen i litteraturen, det har alltid funnits" (s. 9), konstaterar Elam, och syftet i *Jag. En fiktion* är att visa på den stora spännvidden när det gäller de jagskildringar man möter i den litterära traditionen från antiken fram till idag.

Som helhet erbjuder *Jag. En fiktion* på många

sätt en svindlande färd genom litteraturhistorien. På 192 sidor passerar tjugoofta författare revy: arton män och tio kvinnor. Urvalet, hävdar Elam, är "personligt och därmed i viss mån slumpmässigt" (s. 11), men likväl är det slående att åtminstone en tredjedel av författarna vars jagskildringar tas upp till behandling har sin givna plats i den västerländska kanon. Slående är också att de manliga författarna dominerar både till antalet och inte minst när det gäller utrymmet. På så vis kan *Jag. En fiktion* läsas som till stor del en kartläggning av det manliga jaget i litteraturen, och även om detta inte är Elams uttryckliga intention synliggörs på ett effektivt sätt hur könad den litterära jagskildringen historiskt sett har varit och fortfarande är.

Det personliga och i någon mån slumpmässiga urvalet gör samtidigt att det inte alltid är helt enkelt att följa resonemangets röda tråd. Detta har även att göra med essäns upplägg – det faktum att den mixar ett kronologiskt och ett tematiskt perspektiv. Först befinner vi oss i antiken och renässansen; Sapfo, Catullus och Augustinus får tillsammans med Montaigne representera "Klassiska jag". Därefter följer förromantiken med Goethe och Jean-Jacques Rousseau, vars jagskildringar karakteriseras som "Känsliga jag", och romantiken, där Charlotte Brontë och Emily Dickinson behandlas som exempel på "Jagets egen historia" respektive "Jag är ingen". I det nästföljande kapitlet hoppar resonemanget till modernismen, och Elam diskuterar under rubriken "Det grandiosa jaget" Vladimir Majakovskij och Edith Södergran. Med den finlandssvenska poeten förflyttas vi så över till en svensk och nordisk kontext, om än med kortare utblickar mot författare som Marcel Proust, Marguerite Duras och J.M. Coetzee. I tur och ordning, och med avstamp i 1880-talets moderna genombrott, behandlas Victoria Benedictsson, August Strindberg, Jan Myrdal, Lars Gustafsson, Sven Lindqvist, Kerstin Ekman, Lars Jakobson, Jan Kjärstad, Jonas Hassen Khemiri, Jerker Virdborg, Sara Stridsberg, Carina Rydberg, Maja Lundgren, Lars Norén och Karl Ove Knausgård. Även dessa författare och de jag de skildrar sorteras in tematiskt under rubriker som "Jaget som gift", "Privatjag", "Det kalejdoskopiska jaget", "Det kränkta jaget", "Dagboks jaget" och så vidare.

Även om avsikten tycks vara att genom detta upplägg peka på jagskildringens föränderlighet såväl som dess mångskiftande karaktär, blir intrycket i hög grad det motsatta. De tematiska kluster som jagskildringarna sorteras in under tenderar att bli

så vaga att jagskildringen framstår som tämligen statisk och likriktad över tid.

En bidragande orsak till detta är att Elam konsekvent undviker att gå i dialog med tidigare forskning, eller använda sig av de teoretiska perspektiv som aktualiserats inom självbiografiforskningen och på det så kallade life-writing-fältet under de senaste decennierna. I avsnittet "Noter", som avslutar essän, finns emellertid en lite längre kommentar på en dryg sida där Elam ger en kort forskningsöversikt, i vilken centrala namn inom senare tids självbiografiforskning, som Philippe Lejeune och Serge Doubrovsky, nämns, liksom deras teorier om den självbiografiska pakten (Lejeune) och autofiktion (Doubrovsky). Här positionerar Elam även sin studie gentemot Arne Melbergs några år gamla *Självskrivet. Om självframställning i litteraturen* (2008), som hon menar åtminstone delvis delar samma perspektiv som *Jag. En fiktion*. Elam skriver att hon sympatiserar med Melbergs ihärdiga hävdande av självframställningens "både-och" (s. 183), det vill säga att den både är fakta och fiktion, både litteratur och verklighet, både konstruktion och rekonstruktion. Men en väsentlig skillnad är samtidigt att Elam genomgående accentuerar fiktions- och konstruktionsaspekten, vilket också titeln *Jag. En fiktion* tydligt vittnar om. I essän görs inte heller någon skillnad på helt igenom fiktiva jagromaner, som Charlotte Brontës *Jane Eyre*, och jagskildringar med mer eller mindre tydligt formulerade självbiografiska anspråk, som Carina Rydbergs *Den högsta kasten*. Därmed blir det svårt att riktigt få grepp om vilket "jag" som egentligen är essäns ämne. Jaget blir till en flytande signifikant som tycks kunna fyllas med i stort sett vad som helst.

Det hela kompliceras dessutom av att Elam, trots fiktionsperspektivet, ibland tenderar att läsa just fiktionen utifrån ett biografiskt perspektiv som ekar av 1800-talets biografism, inriktad som den var på att söka orsakssamband mellan liv och dikt. Framförallt blir detta framträdande i kapitlet om *Jane Eyre*, som Elam läser som "en fiktiv självbiografi" (s. 46). Vad detta begrepp åsyftar förblir dock oklart i sammanhanget. Å ena sidan läses romanen som den fiktiva huvudpersonen Jane Eyres självbiografi. Å andra sidan betraktas samme Jane som författaren Charlotte Brontës ställföreträdande jag. Men hur relationen mellan dessa inom- och utomtextuella jag egentligen ser ut klargörs aldrig, vilket till syvende og sist blir lite förvirrande. Här skulle en tydligare förankring i exempelvis den självbiografiska teori-bildningen och forskningen varit belysande.

Fokus skulle också ha kunnat ligga mer på den mediala kontext, eller mediesituation, i vilken de analyserade jagskildringarna är skrivna. Även om Elam trycker på jagskildringens riktadhet och relationella karaktär visavi läsaren – "[j]aget laddar texten, det har makt att kräva en reaktion, till och med en relation av sin läsare" (s. 11) – så är det likväl uppenbart att det är den litterära jagskildringen som text som står i centrum i *Jag. En fiktion*.

Men rimligtvis står denna text i en spänningsfylld relation till de historiska och diskursiva villkor som var i spel vid dess tillblivelse, inklusive de mediala. Inte minst har det sistnämnda blivit tydligt på senare tid, när det gäller utgivningen av utlämnade självbiografier, som ofta genererar omfattande debatter i massmedierna, och där dessa debatter närmast blir en del av det litterära verket.

Frågan är också om inte svaret på essäns inledande fråga om dagens tilltagande jagcentrering och jagfixering i hög grad stavas medier, och då kanske i synnerhet nya och digitala medier. På internet möter vi, skulle man kunna hävda, en uppdaterad variant av den litterära jagskildringstradition som står i centrum i *Jag. En fiktion*. I bloggen och i sociala medier som Facebook och Twitter har den traditionella självbiografin fått sin revival, fast i nya mediala skepnader. På så vis åskådliggörs även den litterära jagskildringens mediala villkor, det faktum att den bärs upp av mediet boken. En fråga man i förlängningen kan, och kanske till och med bör, ställa är i den tyske medie- och litteraturvetaren Friedrich A. Kittlers anda vad detta medium gör med jagframställningen. På vilka sätt möjliggör och begränsar mediet den jagskildring det härbärgerar?

Men givetvis kan man inte fördjupa sig i allt, och ur ett populärvetenskapligt perspektiv – det är kanske framförallt inom den populärvetenskapliga genren som Elams essä trots allt hör hemma – har *Jag. En fiktions* översiktskaraktär helt klart sina vinster. Elam visar dessutom genomgående prov på att vara en skicklig och lärd skribent med en skrivglädje och formuleringskonst som smittar av sig. För den intresserade läsaren i allmänhet fungerar *Jag. En fiktion* därmed som en utmärkt introduktion till den litterära jagskildringens mer än tvåtusenåriga historia. Ur ett mer strikt vetenskapligt perspektiv gör avsaknaden av teoretisk reflektion och dialog med tidigare forskning emellertid att *Jag. En fiktion* känns mindre angelägen.

Christian Lenemark